

ایکونجی جلد

۱۹۳۶

تورکیات مجموعہ سی

استانبول دار الفنون تورکیات انسٹیٹیوٹی طرف سے نشر ایڈیٹر

مدیر:

کوسرینی زاده محمد فؤاد

استانبول دار الفنون شدہ «تورک ادبیاتی تاریخی» مدرسہ

استانبول - دولت مطبعہ سی

۱۹۳۸

م . ت . مایلیکا : اورتر آسیا نورکتری (الخ) — اوقسفورد ، ۱۹۱۸ ، ۲۴۲ ص.

M.T.CZAPLIKGA. The Turks of Central Asia in History and at the Present Day. An Ethnological Inquiry into the Pan-Turanian Problem, and Bibliographical Material relating to the Early Turks and the present Turks of Central Asia. Oxford 1918. 242 pp, 80.

کتابك ۱۲۰ نجی صحیفه سنده هر نه قدر تورکرا له متفقین پیننده عقدایدیلش اولان متارکه دن بحث ایدیلیورسده، اثر، حرب عمومینک نتیجه سی هنوز تماماً تثبیت ایدیلهدیکی برائنده یازیلشدر.

۱۹۱۷ مئەسى تشرىن اولئك ۲۴ نە [۱] لوندردە دەكى شرق لسانلارى مەكتىپى نە [۲] مۇلف طرفەندىن ويىلىش اولان بىر قونفەرانس، مەزكۇر اثر كى اساسى اولارق آلتىش، و كىتاب كە كثرى قىسمندە داها اولكى سىياسى جريانلاردىن بىخ ايدىلىشدر. صرف سىياسى جريانلارە عائد اولان B علاوہ سەندە، آلمانىادە، اولجە تصور اولونان «برلین - بىغداد» شەندوفر خطى پروژەسى رىنە، «برلین - بخارا - پەكىن» خەتنەك انشاسى پروژەسى قەبول اولوندىغىنى، وبوصوك پروژەك «برەست - لىتووسق» واونى مەتم مەھەدەدن صوكرا قەبل تەطىق عد اولوندىغىنى سويليور. مۇلف، تورانچىلەك علمى اولمادىغىنى، آتئوغرافى و مدنى تارىخك كوستردىكى حەقىق وقەلەرە توافقايتەدەيكىنى اثباتە قالدیشيور؛ ومسئەلەك، آوروپا و آسنىادە صلح تاماماً تەبىت ايدىلدەكن صوكرا دە، بىر جوق زمانلر «آتشلى مسئلە» اولاجىغىنى خەبر وىرىيور.

بالخاصە آتئوغرافى و تارىخى مسئلەلرى تەدقىق ايدىركەن، مۇلف پەك جوق آثارە مەراجەت ايتىشدر؛ وبونلر كەلىتىلى مىقدارى دە روس لسانندەدر. لاكن، دونك بوساحەدە اخصاصى اولمادىغىنى كى، تورك لسانلرىنە دە واقفەككدر [مثلاً «قىزىل» ايلە، «kysi» (كىشى) سوزلرىنى مەقايىسە ايتەسەندىن كوروليور: خەيفە ۵۴؛ كەلك، داها ايلرى دە «Kysi» نەك ياكلىش ترانسقىر پىسەونە تەصادف اولونيور]. بوعلمك تارىخى حەقندە كەندىسەك اصلامەين بىر فەكرى اولمايوب، عالملىك متناقض نظرىلەرنىك ايتىپدن خەقايىلەك سويەدەدەككدر. خەيفە (۱۸) دە «بلوشە» نەك آوہ ستا: «طور» لرىلە «توركلر» ك عىنى اولدىغىنى حەقندەكى نظرىەسى ذكر ايدىليور سەدە، مۇلف اونك تامامەلە دوغرو اولدىغىنە قانعەككدر [بوجەت، خەيفە ۶۱ دەكى افادەسەندىن آكلاشيليور: «if it is right to identify Tura with Turks»؛ لاكن عالملىر، بالخاصە «ايرانىاتىجارە» آراسەندەك مەهم اولان بىر فەكر، يەنى «طورلر كى ايران قومەنە منسوب اولدقلىرى» فەكرى حەقندە مۇلف هېچ بىر شى ذكر ايتيور؛ وبوندىن دولابى «تورانلى» اصطلاحنەك «اورال - آلتاى» يەندە استعمال اولونماسەنە هېچ اعتراض ايلەميور. كەلك، «ماقس موللەر» ك، «شمالى - توران» [اورال - آلتاى] لسان غروپپەلەيان يانە «جنوبى - توران» «هەندستان» و «هەند چىنى» نەك

[۱] سىرلوحەدن كورولدىكى اوزرە M. A. Czaplicka نەك، «اوقسغورد» قەدىن مەكتىپلرىنە بىرسەندە «Somerville College» دە تەخسىل كوروب اوقسغورد دە «School of Anthropology» دە «آنتولوژى» مەلى اولدىغىنى آكلاشيليور.

[۲] مەكتەك مەزىرى Sir E. Denison Ross، اثر داها، طبع اولونغان اول كىتابى اوقويان ومۇلفە مەاونلردە بولونان شەخسلر آراسەندە، كىتابك مەقدەمەسەندە ذكر اولونيور.

آری اولمایان لسانلری [لسان غروپی برلشدیرمک تجربه سندن ده، حتی هیچ اعتراض ایتمه یه رک، بحث ایدیور. مه زو پوتامیا (الجزیره) نك « سامیلر » دن اولکی سکنه سنك لسانتی « تورانی » اصطلاحی آلتنده ذکرا تمک تجربه لری قید اولونمیور. « لسانی » اصطلاحک بر عرقی افاده ایتک ایچون - مثلاً « تورانی » نك « تورکی » معنا سنده - قوللا نیلماسی، مؤلفه کوره « غیر علمی » در، زرا « طونفوز » و « موغول » لسانلری ده بوحقه مالکدر لر [ص ۱۹]. « تورانی » اصطلاحنك لسانی جهت دن شدتلی اعتراضلر معروض قالدینی کتابده کورونمیور؛ کرچه « نوله که » طور لرک « ایرانی » اولدقلری مسئله سنی بوسبتون حل ایدیله مش صایور سه ده [ausgemacht]، قوملرک بویوک کتله سنی افاده ایتک ایچون قوللانیلان بر تعیر صفتیلر، « تورانی » اصطلاحنك محافظه ایدیلر سنده اصرار ایدیور؛ اونک فکرینه کوره، عمومیتله اصل معنارینه [یعنی اک ابتدائی شکلرینه] تماما توافق ایدن هیچ بر علمی اصطلاح موجود دکدر [۱].

تورک لسانلرینك تصنیفنده، مؤلف اکثریتله « وامبه ری » نك نظریه سنی قبول ایتشدیر. فقط « وامبه ری » نك درت غروپی « شرق تورک لری » نامیلر بر غروپ حالده آلیور، و اونک مقابلی اولارق « غرب تورک لری »، [یعنی، عثمانلی ایمراطورلنی، ایران و افغانستانده یاشایان تورکلر] غروپی آلیبور. لسانی تقسیمه نظر آداهای زیاده جغرافی و تاریخی نقطه نظر استهداف ایدیلک اوزره، شرق تورکلرینك « ایرانی » و « تورانی » اولارق ایکیه تقسیم ایدیلر سی تکلیف اولونمیور. برنجیلرینه، « آوہ ستا » ده بیلر ایراندن صاییلان یرلرده یاشایان تورکلر ادخال اولونمقده در. معلوم اولدینی وجهله، حقیقت حالده « آوہ ستا » ده « آری » لرله « تورانی » لرک جغرافی موقعلری هیچ تثبیت و تعیین ایدیلر مشدر. حتی بو تقسیماتک نه قادر موفقیتسز اولدینی شورادن کورولور: ایران تورکلرینه « تار انجیلر » داخل ایدیلش [۳۶]، « کاشغر لیلر » که ایسه توران تورکلرندن اولدقلری ادعا ایدیلش [ص ۵۸]؛ معلومدر که « تار انجیلر » آنجاق XVIII نجی عصرده « چینلیر » طرفندن « کاشغر » دن « ایلی » اوواسنه اسکان ایدیلش لردی؛ یعنی « تار انجیلر » « کاشغر لیلر » له عینی قومدر لر. « کاشغر لیلر » حقنده ده اثرده عمومیتله یا کایش معلومات ویریلکده در: اونلرک قسم اعظمنک حیوان بسله مکله مشغول اولدقلرندن، اکثریتنک وبالخاصه چین تابعیتنده اولانلرینك « مسلمان بولوندقلری، و « لسان، بیلکده ظاهری قیافتلری اعتباریه اصل تورانی عرقه منسوب » بولوندقلرندن بحث ایدیور. یاشادقلری بر نظر اعتباره آلینارق « کیره ی » لر « kirei » توران تورکلرینه تابع طوتولش لرد [ص ۵۷]. « کیره ی » لرک « قیرغیز - قازاق

[۱] مؤلفی بوسوزی هب «kaizak» شکلده یازیور [خلقنه - «اورتا اوردایه» - منسوب اولدقلرینه مؤلف هیچ اهمیت ویرمه مشدر؛ حالبوکه بوخصوصده N. A. Aristoff نك اثریدن معلومات آلابیلردی [۱]. «قیرغیز-قازاقلر» عمومیتله ایران تورک لرینه تابع صاییلدورلر؛ اگرچه عینی زمانده اولنرک «هر ایکی غروب آراسنده اورتا بر موقع» اشغال ایتدکاری ذکر اولونور [ص ۳۹]. شرق تورک لری آراسنده مدنی وحدتک موجود اولمادیغنی اثبات ایتک ایچون [بووقعه بی اثبات ایتک حاجت بیله یوقدی] مؤلف بو صورتله تورک لری «ایرانی» و «تورانی» اولاراق موقییتسز بر شکلده ایکی یه تقسیم ایتمشدر. مؤلفک فکرینه کوره [ص ۷۹] «ایران تورک لری» نك حیاتی: «پک یاواش تکامل ایتکده اولان آغیر روس مدنیتنک تدریجاً تأثیری آلتنه کیرمکده بولونان اسکی عرب مدنیتنک محصوللری» اساسلری اوزرنده قورولمشدر. «توران تورک لری» ایسه اسکی مدنیتلرینی محافظه ایتشلر، عرب، عجم، چین مدنیتنی تأثیری آلتنه کیرمه مشدر؛ لکن اقتصاداً، ماماً روس قولونیستلرینه تابعدرلر؛ و دیگر تورک لره نسبتاً بونلر داها زیاده روس کوبولوسنک تأثیری آلتنده قالمشدرلر.

شرق تورک لرینک تاریخی درت دوره تفریق ایدیلشدر: (۱) ایلك دفعه پک قارا کلق اولاراق اسکی چین وقایعنامه لرینک و «آوه ستا» نك تورک لر حقنده کی افاده لرندن اعتباراً م. ع. VI نجی عصره قدر -؛ (۲) م. ع. VI نجی عصر [تورک اسمنک میدانده حیقیدینی زمان] دن XIII نجی عصره قدر؛ - (۳) جنکیز خان ایمپراطورلغنک مبدأندن XVII نجی عصرده روسلرک تعرضلرینه قدر؛ - (۴) روسلرله مجادله و ۱۹۱۷ سنه سنده کی اختلاله قدر روس اداره سی [ص ۶۱]. «آرکە ئولوژی» یه عائد اولان بحث، نسبة، کنیشدر [ص ۸۰]؛ کرچه بو مالز مه نك «آنتوغرافیک» و «قرونولوژیک» بر شکلده تدقیق ایدیله سی مسئله سی حل ایدیله مشدر؛ بالکیز دنیلبورک «طونج» دورنده کی قومک، «دمیر» دورنده کی قومه نظر آ، دیگر بر عرقه منسوب اولماسی حقنده دلیللریو قدر [ص ۱۰۷]. فنلاندیه لی عالم «تالغره» دن شایان اهمیت بعضی فکرلر سه چیلمشدر؛ بو عالمک فکرینه کوره «یه نیسه ی طونج مدنیتنی» نك وجوده کله سنده جاشلیجه ایران تورک ستانک تأثیری کورینیور؛ دمیر دورنده تأثیری پک بارز بر صورتده بللی اولان چین، طونج دورنده اوقادار تأثیر یامامشدر؛ یه نیسه ی طونج نجه موجود اولان «توتیا»، چینه استعمال ایدیلدوردی [ص ۸۸]. تاریخی قوملرک آنتوغرافی منشأ لرینه عائد اولان دعوالی فکرلر کله نجه، مؤلفک بومسئله یه عائدیمین بر فیکری یوقدر؛ بالکیز، هر متخصصک، تدقیق ایتدیکی بر قوم خصوصنده

طرفگیرانه داوران دیغنی قیدایدیور؛ ایشته بورادن «قاسترن» و «قاستروف» لرك «پان-صاموئید» یا کینف بیکچورینک «پان-موغولیزم» نظریه لری، کذلک «آریستوف»، ک «تورقولوج» [Turkic scholar] بودفعده متبعک خصوصیتی یا کلیش اولارق کوسته ریلشدر [نظریه لری وجوده کلیور. چینگه منبع لرك «یا کینف» طرفندن پاپلمش اولان ترجمه لری نه استناداً طونفوزلری تدقیق ایدن متخصص، بوصورتله، «طونفوز نظریه لری» میدانه کتیرمه یه بیلردی [۷۴]. «اورتا آسیاده کی ایلک تورکر آری صنعتی و سامی یازیسندن بالاستفاده یوکسک مدینته مالک اولشدر، واونلردن سوکراکلن هیچ برتورک قومی بودرجهده مدینته یوکسه له. مه مش» دیمه سندن، مؤلفک فکرنده اورتا آسیا صنعتنه آرزوچوق میل کوستردیکی معلوم اولیور [ص ۹۹]. تورکرلک «یه نیسه ی» و «اورخون» یازیلری دورنده، بره استه پ قومی «نه نظر آ داهازباده «اورمان قومی» اولدقلری پک دوغرو اولارق قیدایدیلشدر [ص ۱۰۱]. مؤلف، صورکرالده، بوکی یعنی اورماندن استه پلره وقوعیولان حرکتک «موغوللار» طرفندن اجرا ایدیلش اولدیغنی ده پک اعلاقیده ایده بیلردی. کویا، آبدلرک مؤلفلری اولان «کول-تکین» و «بیلک-خان» قوملری نه «کندی مملکتلر نه آلابیلدکاری محصولاتله قناعت ایدوب بشقه مملکتلری فتح ایتمک آرزوسنده بولونمالاری ایچون» نصیحتده بولوندقلری [ص ۱۰۷]. یالکز W.W. Radloff ک یا کلیش ترجمه سنه استناداً قورولش رفکر اولدیغندن، طبیعی، هیچ دوغرو دکلدر. «Whence came your lust for warfare? Von wo ist die Waffenfreude gekommen und hat (dich) fortge-issen» رادلو ف ترجمه سنده کی: سوزلری آبدده یوقدر [۱].

مؤلف، «سیبریایه واونک آثار عتیقه سی ایله اهاالیسنه مانده بعضی اثرلرینک سرلوحه سنی کوسته ریور؛ لکن او، غالباً، «تورکستان» ی هیچ بیلمه یور؛ وایشته بوندن دولای، بزاونک اثرنده، روس ایمپراطورلنی رسمی نشریاتندن، بالخاصه «Aziatskaja Rossia» دن [۲] اقتباس ایدیلن

[۱] W. Radloff, die alttürkischen Inschriften. Neue Folge, 132 — شوسطرک ترجمه سنه مراجعت [R. K. 23 = T.E 23]. طومسهن: [Inscriptions de l'Orkhon, 105]؛ مه لیورانسکی: [ZWO, XII, 70 et 115]

[۲] ZWO, XXII 337 «Aziatskaja Rossia» نک ۱۸۹۷ سنه سنده کی تحریر نفوسه طائد ایستایستیق فهرست لرك حساب لری، ۱۹۱۱ سنه سنده کی «ولایت واولک» ایستایستیق جمعیت لرنک تخمیناً یابدقلری حسابک نتیجه سی اولارق کوستریلن «تحریر نفوس اعتباره آلمشدر [As. Ros. I, 64]؛ مؤلف طرفندن عرض اولونان (ص ۲۲) «additional local census of 1911» لسان خصوصیت لرنه طائد

استاتستیک عددلرینک بیله یا کلیش اولارق ایضاح ایدیلدیکنی کوریورز. دینیلور که [ص ۲۸] ۱۸۹۷ سنه سنده کی تحریر نفوسه کوره «فرغانه تورکری» نک ۹۹٪ ی مسلمانلردر؛ حقیقته ایسه بو حساب فرغانه نک بوتون اها لیسنه عائددر. تحریر نفوسه کوره کوستریش اولان غیر-تورک و غیر-مسلمانلرک عددلری جمع ایدیلیرکن آلدیقمز یگون، بوتون اها لیسنک عددندن اسلام اها لیسنک عددنی طرح ایتدی کمزده باقی قالان عدده نظراً داها فضله در [۱]. اسلام اولمایان تورکرتورکستانده یوق دکلددر. مؤلفک، کویاتورکستانده اسلامیتک حالانتشار ایتیمکده اولدیغنی قید ایتمه سی ده چوق غریبدر؛ چونکه ۱۸۹۷ سنه سنده مسلمانلرک عددی ۶,۹۹۶,۶۵۴؛ ۱۹۱۱ ده ایسه [۲] ۸,۲۳۳,۹۸۲ اولمشدر؛ حالوکه عددک یوکسه لمه سی، قسماً طبیعی صورتده تولدات، قسماً ده مهاجرلرک کله سی - مثلاً «ماورای خزر» ولایتیه ایراندن کلن مهاجرلر- سایه سنده اولایلمشدر. «ماورای خزر» ولایتده ۱۸۹۷ سنه سنده «هندو- ایران» جنسده عابد اولانلرک عددی ۸۵۹۹ اولوب، ۱۹۱۱ سنه سنده ایسه ۲۴۳۵۰ اولمشدر [۳].

ایران تورکلرینک پایتختی اولان «سمرقند» ک ۱۸۶۸ سنه سنده ضبط ایدیلدیکی حقیقده کی سوزلرک [ص ۷۹]، آنجاق مؤلفک معلوماتلر لفتندن ایلری کلدیکی آکلاشیلور. «سمرقند» بو صیراده کیندینک اولکی اهمیتی چوقدن غائب ایتمش بولونیوردی؛ تاریخنک دوام ایتدیکی مدتجه، «بلدک XIV و XVII نچی عصرلر آراسنده کی دوردن ماعدا» [ص ۱۱۰] «اورتا آسیا» یی مختلف مدینتیلرک و سیاسی تاثیرلرک بربرلریله قارشى قارشى به کلدیکی بر محل صورتیه کوسترمه سی تماماً دوغرو دکلددر. حالوکه «تیموریلر» دورنده [XV نچی عصر] «اورتا آسیا»، بین الملل مناسبتلرک جریان ایتدیکی بر مملکت ایدی. صوک زمانلرده «اورتا آسیا» یی تدقیق مقصدیه مختلف ملتلرک

اولان شیلرک داها بویوک دقتله قید ایدیله سی «[more careful observess] حقیقته ایسه وقوع بولامشدی. دیگر طرفدن مؤلفک ۱۹۱۱ سنه سنده کی تحقیقات اوزره، اها لیسنک لسانلریته عائد معلوماته نظراً، اورتودوکسلفک افشار ایتدیکنی کوسترن معلوماتدن بیجون شبهه ایتدیکنک سبی آکلاشیلور.

[۱] فرغانه ولایتده اها لیسنک عددی: ۱,۵۷۲,۲۱۴ در، بونلردن مسلمانلر: ۱,۵۵۷,۰۵۷؛ غیرمسلمانلر ۱۵,۱۵۷ در؛ ملیت اعتباریه [As. Ros. I, 82] روسلر: ۹,۸۴۲، موغول و بوریاتلر: ۴۵، فینلر ۶۹۵؛ اقصای شرقده کی مدنی ملت ۱۵۹؛ غربی آوروپالیر ۳,۴۱۹؛ یهودیلر ۱,۱۱۸؛ یگون: ۱۵,۲۷۸.

[۲] As. Ros. I. 236؛ بو عدد تورکستانه دکل، بوتون «اورتا آسیا» یه - یعنی اولکی «استپ» - والی عمومیلکی «دخی ادخال ایدیلرک» - عائددر.

[۳] As. Ros. I, 85

عالمی طرفین یازیش اولان علمی تبعلری ذکر ایدرکن ده دیورکه : «هیچ بر جمعیت اقوام، بو ساحه ده بویه بر آهنگ وجوده کتیره مزیدی» ؛ واستقبالده ، سیاسی ساحه ده ده ملت لک بویه جه مشترکا فعالیتلرینه امکان اولاجغندن امیدوار اولور [ص ۱۱۱]. حقیقته ایسه، بو ساحه ده چالیشان عالمه معلوم اولدینی وجهله، آهنگ، علم بابنده بویه اودرجه ده دکلدی. «بیلوغرافی» فصلی پک کنیشدر [کتابک نصفه یقین ۱۲۱-دن-۲۳۴ نجی صحیفه به قدر]. لکن مؤلفینه قصانلری اولاجغندن بحث ایدیور و حقیقه ده بویه در. روس اثرلرینک مهملرندن ذکر اولونمایانلری : L. S. Berg ، K. A. Inostrancew ، [J. J. Smirnoff ایله برابر یابدقاری آرکهئولوژیک بیلوغرافی دن ماعدا] و W. J. Masalski - اثرلری در. بعضاً متنه مراجعت ایدیش اولان اثر بیلوغرافی قسمنده کوستریله مشدر [مثلاً N. Samojlowitch ک مقاله سنه مراجعت ایدیش (ص ۴۲) ، بیلوغرافی ده ایسه نه بویقاله، نه ده آن. صامایلوویچک Zywwaja Starina ده کی مقاله لری ذکر ایدیشدر]. بعضاً، مقاله آیری بر مستخرجه صورتنده [آیری باصم] طبع سنه سی وزمه ده باصیلدینی کوستریله دن، بیلوغرافی به ادخال اولونمشدر [A. F. Stal-Golstein ک مقاله سی کی ZWO, XX 022-09]. روس اثرلرینک اسمی بعضاً تقریبی اولارق کوسته ریلور؛ بوندن دولایی W. P. Naliwkin ک «Kratkaja istoria kokandswego chanstwa» نامنده کی اثری «Istoria chanata kokanda» به چه وریش. کذلک، روس عالمینک اسملری و شهرتلری اوزرنده آکلاشیلما مالرده اچیه چوقدر؛ مثلاً «سیردریا بوینده کی اسکی شهرلر» نامی آتنده ذکر ایدیلن مقاله نک مؤلفی N. Roudnew اولدینی حالده : A. D. Roudnew کوسته ریلشدر؛ دیگر جهتدن K. G. Zaleman ایکی آیری شخص اولارق کوسته ریلکده در: «Saleman C» و «Saleman K. G». سرلوحه لک یا کلش اولارق طبعلرینه ده پی چوق تصادف اولونیور؛ و بویا کلشلق یالکز روس اثرلرینه ده عائد دکلد؛ Blochet طرفندن نشر ایدیش اولان رشیدالدینک اثرینه مراجعت. اوراده [Successeurs de Tchinkkiz Khaghan] رینه سهواً [Successeurs de Schinkkiz khaghan] در. مع مافیه ، بوراده کوسته ریلش اولان بو بیلوغرافیدن استفاده ایدن هر کس ، مؤلفه، شبهه سز تشکر ایده جکدر.

و. بارنولر

[«Zapiski Kollegji Wostokowiedjenja. t. I. Leningrad, 1925. p. 506-511» ده]

نشر ایدیلن بومقاله، تورکیات انستیتوسی آسیاتانلرندن «اقدس نعمت» پک طرفندن ترجمه اولونمشدر.